

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Григорія Сковороди»

КАФЕДРА ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ З УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ

Збірник наукових статей

Випуск 20

*Присвячений пам'яті
відомого українського археолога-славіста
Олега Васильовича Сухобокова*

Переяслав-Хмельницький
2008

Кафедра історії та культури України

УКК 94(477)

Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. - Вип. 20. - Переяслав-Хмельницький, 2008. - 562 с

Збірник наукових праць зареєстровано Вищою атестаційною комісією України як фахове видання із спеціальностей «Історичні науки» (Див.: Бюлетень ВАК України. - 1999. -№6.- С. 30).

Рецензенти: д.і.н., проф. Г.К. Кожолянко; д.і.н., проф. С.С. Троян; д.і.н., проф. А.І. Черній.

Редакційна колегія: Коцур В.П., доктор історичних наук, професор (головний редактор); Борисенко В.Й., доктор історичних наук, професор; Коцур А.П., доктор історичних наук, професор; Шевчук В.П., доктор історичних наук, професор; Шаповал Ю.І., доктор історичних наук, професор; Сухобоков О.В., доктор історичних наук; Тарапон О.А., кандидат історичних наук, доцент (відповідальний секретар); Колибенко О.В., кандидат історичних наук, доцент.

Рекомендовано Вченою радою Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди

До збірника увійшли статті учасників Міжнародної наукової конференції «Переяславська земля та її місце в розвитку української нації, державності й культури» (до 1100-річчя першої згадки Переяслава у джерелах), яка відбулася у м. Переяславі-Хмельницькому 28-31 травня 2007 р. Особливо об'ємно представлено розгляд проблем давньоруської археології та історії. Значне місце у збірнику займають статті, пов'язані з дослідженням археологічних пам'яток Переяславщини.

Для викладачів, аспірантів, студентів, науковців.

The collected articles are focused to the problems considered by participants of the International scientific conference «Pereyaslav Land and its place in development of the Ukrainian nation, statehood and culture» (to the 1100-anniversary of first mention Pereyaslav's in sources). Special attention is paid to the review of problems of Old Rus' archeology and a history. The significant place in the collection is occupied with articles devoted to researches of archeologic monuments of Pereyaslav region.

For teachers, postgraduates, students and scientists.

ISBN 978-966-308-311-7

© Кафедра історії та культури України
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», 2008.
© ТЗОВ «Видавництво Астон», верстка, 2008.

УДК 904.5(477.5) «653»

**Микола Товкайло,
Галина Бузян,
Дмитро Тетеря,
Олександр Юрченко
(Переяслав-Хмельницький)**

МАТЕРІАЛИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДАВНЬОРУСЬКОГО ҐРУНТОВОГО МОГИЛЬНИКА У ПЕРЕЯСЛАВІ

Протягом 2004–2005 рр. археологічна експедиція Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» продовжила охоронні археологічні дослідження на давньоруському ґрунтовому могильнику, який було виявлено у 2003 р. на південно-східній околиці Переяслава Руського. У ході проведених робіт на площі 6738 м² відкрито й вивчено 55 поховань.

Невід'ємною складовою частиною кожного населеного пункту є його некрополь чи група некрополів. Для давньоруського Переяслава характерне розташування міських кладовищ на околицях з високими або підвищеними ділянками рельєфу. Донедавна було відомо чотири курганних могильники, які досліджувалися Ф.І. Камінським, Д.Я. Самоквасовим, М.Ю. Бранденбургом, В.М. Щербаківським та Б.О. Рибаківим протягом другої половини ХІХ - першої половини ХХ ст. [22, с. 69-79; 20, с. 200-221; 2, с. 156; 13, с. 62; 18, с. 21-25].

Початок їх вивченню поклав викладач Переяславського духовного училища та приватного жіночого пансіону Ф.І. Камінський, який у 1870 р. дослідив декілька курганів на одному з некрополів. У 1877 р. відомий дослідник Д.Я. Самоквасов провів розкопки на чотирьох, добре збережених на той час, курганних могильниках, які, за його локалізацією, знаходились: «1) в урочище Альтицком, у кладбищенській церкві, при виїзді з Переяслава на парадну пристань; 2) на вигоні у городського острога; 3) на виїзді з Переяслава на Київ, де ярмарочна площа у кладбищенській церкві; 4) в урочище Подворах при виїзді з Переяслава в г. Пирятин» [20]. Дослідивши більше 50-ти курганних насипів, він прийшов до висновку, що за конструкцією і знахідками в них вони подібні до захоронень в околицях Чернігова. В 1902 р. археолог М.Ю. Бранденбург продовжив дослідження на трьох переяславських могильниках, де розкопав 24 кургани. В 1914 р. розкопки на могильнику біля міської тюрми проводив В.М. Щербаківський (108 курганів). У 1945 р. археологічною експедицією під керівництвом Б.О. Рибаків в ур. Ярмарковщина було досліджено ще 6 курганів. У 1983 р. археологами Переяслав-Хмельницького заповідника під час реконструкції Новокиївського шосе в мікрорайоні Підварки, біля повороту сучасної дороги на м. Золотоношу, за 0,3 км від мосту через р. Трубіж, виявлено та досліджено одне поховання, в якому знайдено шиферне прясло та дві скляні намистини. Ми вважаємо, що це поховання фіксує місцезнаходження могильника, згаданого Д.Я. Самоквасовим, «в урочище Подворах при виїзді з Переяслава в г. Пирятин». На думку ж О.В. Колибенка, досліджуваній Д.Я. Самоквасовим могильник знаходився на місці сучасного Підварського кладовища, за 1,7 км від історичної частини міста, а на повороті дороги на м. Золотоношу він виділяє ще один некрополь [7, с. 19-20]. На сьогодні курганні насипи частково збереглися тільки на могильнику в ур. Ярмарковщина.

У 2003 р. на південно-східній околиці м. Переяслава-Хмельницького виявлено новий ґрунтовий могильник давньоруського періоду, розташований на краю плато лесової тераси лівого берега р. Трубіж, за 1,5 км на схід від дитинця Переяслава Руського. Було зафіксова-

но п'ять зруйнованих поховань та встановлено, що більше шестидесяти зруйновано в ході земляних робіт при закладанні глиняного кар'єру [23, с. 310-312] (рис. 1, 2; рис. 2, 2). Із заходу до могильника прилягає ур. Луг, зручні підвищення якого зайняті давньоруським поселенням, віднесеним О.В. Колибенком до одного з передгородь Переяслава Руського [8, с. 170-171]. Площа цього поселення складає приблизно 10 га. За матеріалами проведених досліджень воно датується XI - першою половиною XII ст. На нашу думку, переважно з цим поселенням і пов'язаний нововідкритий некрополь.

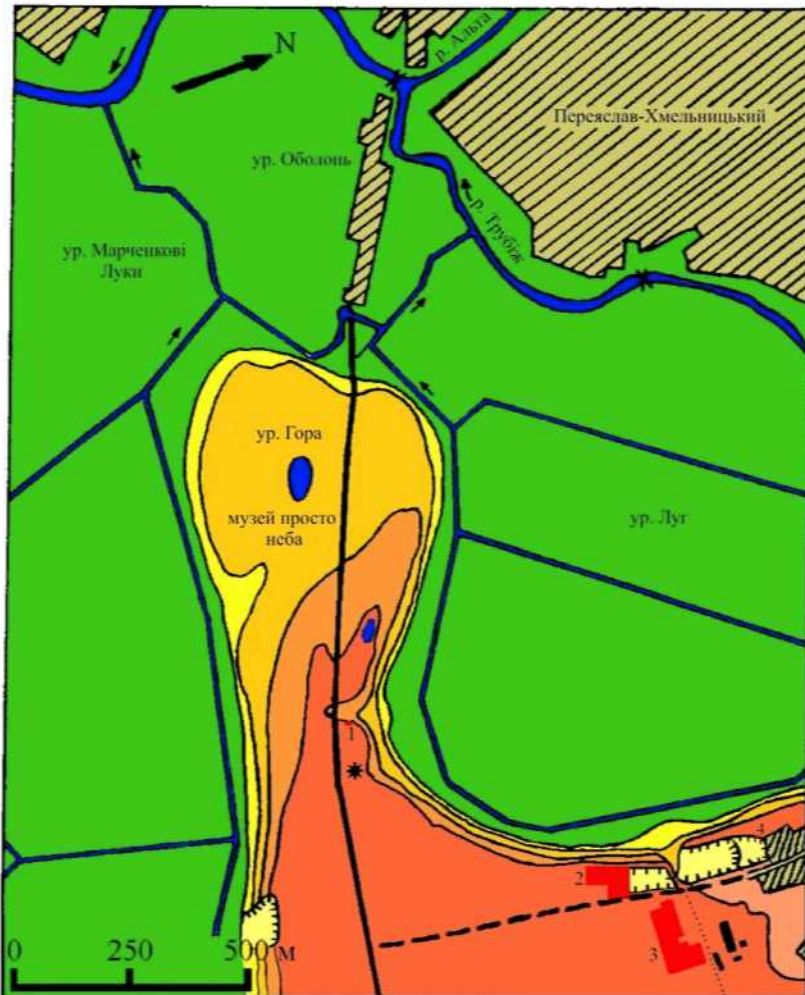

Рис. 1. Ситуаційний план розміщення досліджених ділянок давньоруського могильника: 1 - ділянка 2000 р.; 2 - ділянка 2003 р.; 3 - ділянка 2004-2005 рр; 4 - залишки поховання.

Протягом 2004-2005 рр. постійно діючою археологічною експедицією Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» на території ґрунтового могильника проведено рятивні археологічні розкопки (рис. 1, 3). У ході проведених робіт вивчено структуру ґрунтових нашарувань у межах досліджуваної площі. Під чорноземним шаром (0,4 м) до глибини 1,0 м залягав темно-сірий гумусований суглинок, що перекривав суглинок світло-сіро-жовтого кольору, нижче якого з глибини 2,0 м починався материковий лес.

Дослідженнями на площі 6738 м² відкрито 55 поховань та комплекс із двох вогнищ. Глибина залягання поховань від 0,5 до 1,6 м від сучасної поверхні, але основна частина з них виявлена в суглинку на глибині 0,80-1,20 м. Спостерігається досить чітка система розташування поховань рядами по лінії південь-північ, тобто паралельно до берегової лінії долини Трубежа. Відстань між рядами складає від 5-7 до 8-9 м, відстань між похованнями в рядах - у середньому від 5 до 8-12 м. У п'яťох випадках зафіксовано попарне розташування могил на відстані 1,0-2,0 м одна від одної (рис. 2, 1).

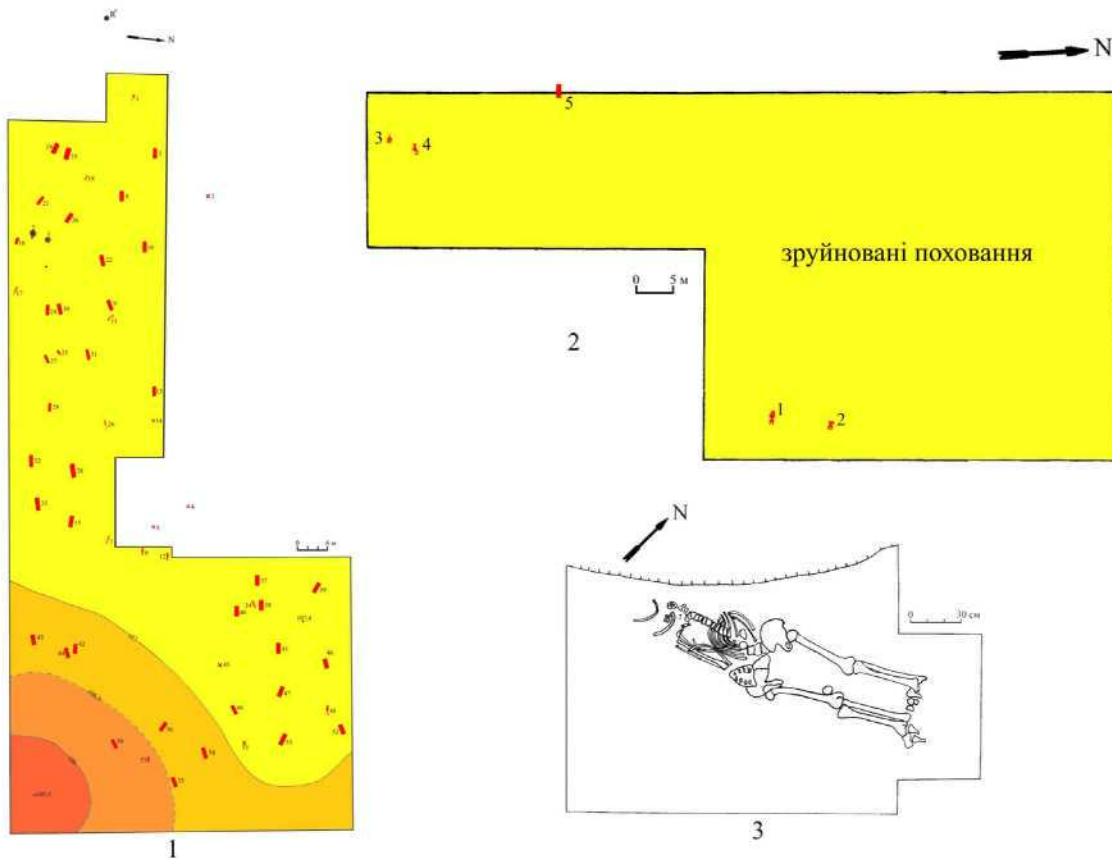

Рис. 2. Переяславський ґрунтовий могильник.
Досліджені ділянки: 1 - у 2004-2005 рр.; 2 - у 2003 р.; 3 - у 2000 р.

Проведені дослідження дають можливість частково визначити межі могильника. Західна межа проходить по краю плато лівого берега р. Трубіж; східна - визначена особливістю природного рельєфу, який за 240 м від краю плато понижується на 1,0-1,4 м, утворюючи невелику долинку, що тягнеться по лінії північ-південь, і з півдня вона закінчується «блюдцем», діаметр якого близько 50 м, а рівень поверхні у його центрі на 1,5-2,0 м нижчий, ніж у західній частині розкопу. Ще виразнішим це пониження було в період функціонування могильника, адже в результаті багаторічного інтенсивного сільськогосподарського обробітку ґрунту відбулося нівелювання його поверхні. Враховуючи теперішню товщину чорноземного шару в центрі «блюдця», що дорівнює 2,0 м, можна припустити, що на період функціонування могильника глибина «блюдця» була на 1 м нижчою, ніж тепер. Поховання №№ 51-55 утворюють крайній зі сходу ряд могил. Далі на схід від цього ряду розташовувалось тільки поодинокі поховання № 35, яке разом із названими захороненнями на даний час окреслює східну периферію могильника. Окремі поховання можуть бути виявлені й східніше. Таким чином, ширина могильника вглиб плато може становити близько 240 м. Визначення протяжності могильника вздовж краю плато з півночі на південь потребує подальших досліджень. На сьогодні вона фіксується похованнями, зруйнованими при виборці нового та старого глиняних кар'єрів, і складає близько 400 м (рис. 1, 1). Варто також відзначити, що в 2000 р. за 0,6 км на південний захід від ґрунтового могильника, поблизу Музею просто неба, на краю плато, досліджено схоже до вивчених на могильнику поховання [4, сс. 16, 65] (рис. 1, 1; рис. 2, 3). Можливо, воно вказує на південно-західну окраїну могильника, що тягнувся по краю плато лівого берега Трубежа.

Схоже, що процес захоронення відбувався рядами вздовж краю тераси вглиб поля. Якщо ця думка вірна, то поховання у береговій частині цвинтаря мають бути найдавнішими, в той час як поховання від поля - найпізнішими. Попарне ж розташування могил може свідчити про захоронення поруч близьких родичів.

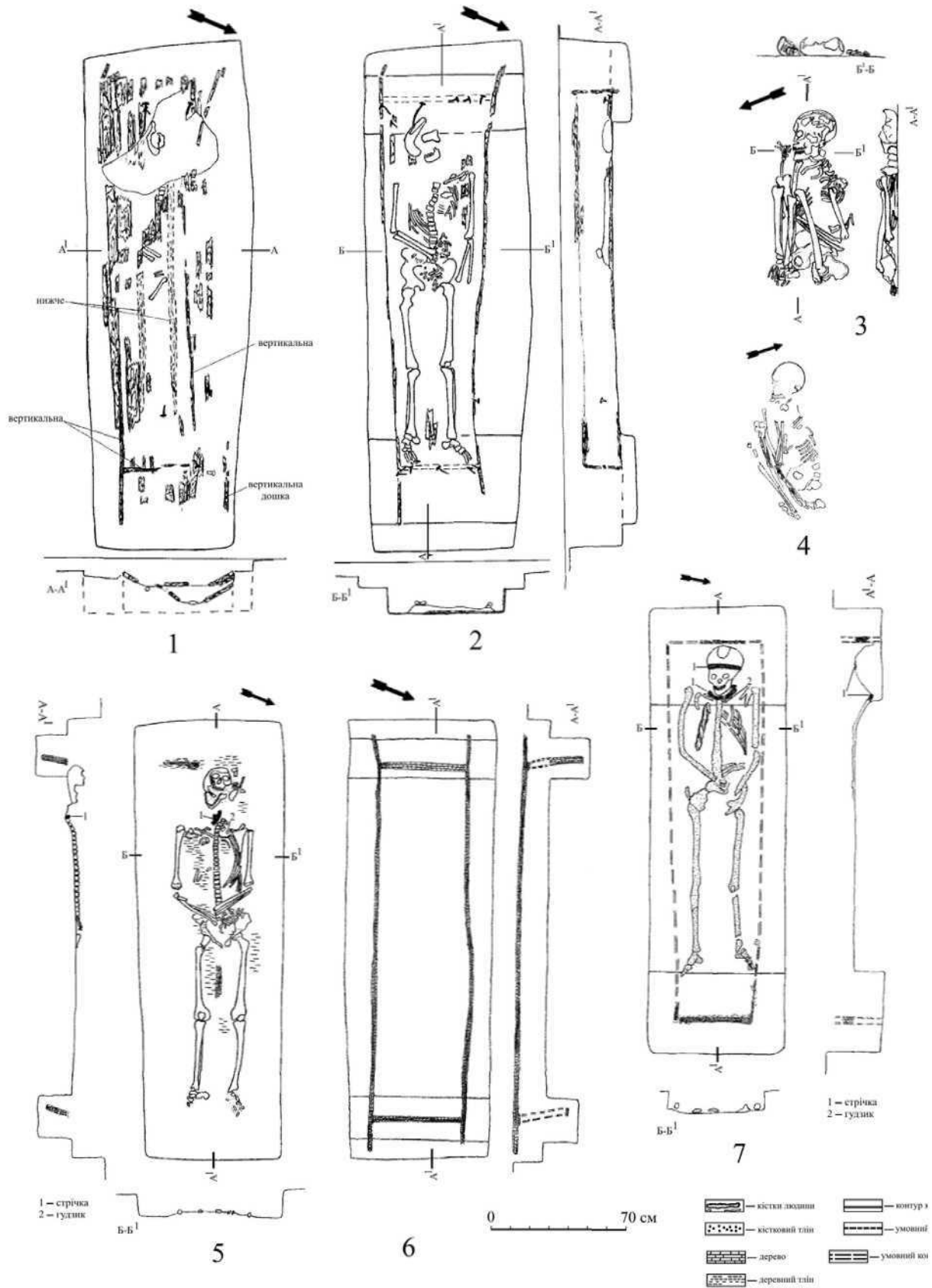

Рис. 3. Переяславський ґрунтовий могильник.
Плани та перетини поховань: 1-2 - поховання № 33; 3 - поховання № 11;
4 - поховання № 18; 5-6 - поховання № 54; 7 - поховання № 38.

Поховальні ями прямокутної форми, в окремих випадках із заокругленими кутами. 60% поховальних ям мали рівне дно, на яке встановлювалася дерев'яна труна з небіжчиком. У 27% випадків на дні ям, у головах та ногах покійника, додатково викопували заглиблення у вигляді поперечних ровиків на всю ширину поховальної ями, довжиною від 0,18 до 0,53 м та завглибшки від 0,10 до 0,15 м (рис. 3, 2, 5, 6, 7). Таке облаштування могильної ями було пов'язане з особливостями дерев'яної поховальної конструкції іншого типу - у вигляді прямокутного ящика з ручками по боках та ніжками, якими слугували подовжені торцеві стінки домовин (рис. 3, 6). За залишками трухліої деревини можна відновити первісну форму цих конструкцій. Отже, віко, дно та бокові стінки виготовляли зі струганих поздовжніх дощок, при цьому бокові дошки у верхній частині виступали за межі поховальної конструкції і використовувались як ручки. Тим часом торцеві стінки робили з вертикальних дощок чи плах, що виступали нижче дна, тобто вони одночасно слугували й ніжками поховальної конструкції. Всі деталі скріплювали за допомогою залізних цвяхів. Таку поховальну конструкцію з небіжчиком переносили за допомогою ручок та встановлювали на дно ям, при цьому її ніжки поміщалися у попередньо викопані ровики. Коли дерево перегнивало, череп та ступні ніг у них завалювалися, як це простежено на прикладі кількох поховань.

У сучасному поховальному обряді Переяслава-Хмельницького дещо схоже облаштування дна могильної ями називається «насипати пороги» або «вирізати пороги». Однак, призначення цієї конструктивної особливості ями в тому, щоб при встановленні труни з небіжчиком можна було безперешкодно витягнути рушники або линви, на яких опускають домовину. Певні аналогії в облаштуванні описаної вище поховальної конструкції простежуються в конструкції, виявленій під час розкопок поховання в Києві на території Десятинної церкви. Досліджений тут дерев'яний саркофаг мав зроблені з дощок бокові стінки, що виступали за торцеві й також могли використовуватися як ручки, а торцеві стінки - збиті з дощок, поставлених вертикально [6, с. 100-102; рис. 73, 74].

У заповненні окремих ям зафіксовано включення деревного вугілля, а в похованнях № 12 та 19 - уламки гончарних горщиків давньоруського часу (рис. 4, 17).

Переважає більшість поховань здійснені за християнським обрядом: покійників ховали в домовинах випростано на спині (рис. 3, 2, 5, 7). Положення рук різноманітне. Найчастіше зустрічається таке розміщення, коли обидві руки зігнуті в ліктях і покладені кистями на груди, живіт чи тазові кістки, в кількох випадках простежено складання кистей рук на ключицях або під підборіддям. Орієнтація поховань західна з незначними відхиленнями на північ чи південь, відповідно до сезону захоронення. На захід орієнтовано 14 кістяків, на північний захід - 15, на південний захід - 20, в чотирьох випадках положення не визначено, в зв'язку із руйнуванням захоронень. Два поховання відрізнялися від інших положенням кістяка - на боці в сильно скорченому стані, в тому числі одне з них мало східну орієнтацію (рис. 3, 3, 4). Під час досліджень зруйнованої частини могильника в 2003 р. ближче до краю плато було виявлено ще одне поховання із східною орієнтацією з підібганими ногами [23, с. 311]. Також варто зазначити, що під час досліджень М.Ю. Бранденбургом Підварського могильника у Переяславі в одному з курганів було виявлено безінвентарне скорчене поховання [7, с. 19]. Наявність таких поховань на християнському могильнику викликає особливий інтерес, оскільки вони є досить рідкісним явищем [12, с. 35]. З огляду на це подаємо їх опис.

Поховання № 11 виявлене на глибині 1,05 м від сучасної поверхні. Контури могильної ями не простежено. Кістяк знаходився у дуже скорченому стані й належав жінці зрілого віку зростом 1,65 м. Похована лежала на правому боці, головою на схід. Права рука зігнута в лікті, кисть складена перед обличчям. Ліва рука зігнута в лікті, кисть - на рівні живота. Обидві руки перекриті кістками ніг, які зігнуті під дуже гострим кутом так, що стегнові й гомілкові кістки майже сходяться. Коліна на рівні грудей. Ступні складені разом; ліва перекриває праву. Розмір кістяка в скорченому стані має довжину 0,92 м, ширина (в плечах) - 0,40 м. Супроводжувачий інвентар відсутній.

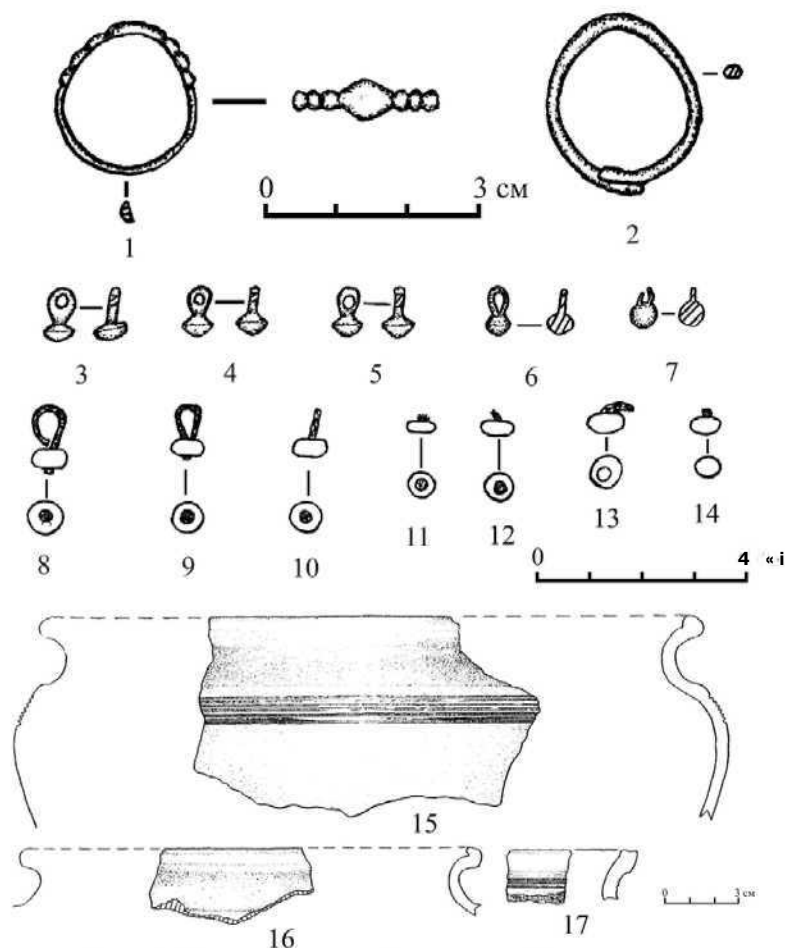

Рис. 4. Переяславський ґрунтовий моги́льник.

- Знахідки: 1, 14 - бронзовий перстень, скляний гудзик (пох. № 34);
 2, 9-10 - бронзове скроневе кільце, скляні намистини-гудзики (пох. № 41);
 3 - бронзовий гудзик (пох. № 27); 4-5 - бронзові гудзики (пох. № 24);
 6 - бронзовий гудзик (пох. № 35); 7 - бронзовий гудзик (пох. № 54);
 8 - скляна намистина-гудзик (пох. № 40); 11-12 - скляні намистини-гудзики (пох. № 37);
 13 - скляна намистина-гудзик (пох. № 44); 17 - уламок посудини (пох. № 19);
 15-16 - уламки горщиків (підйомний матеріал).

Поховання № 18 виявлене у верхній частині жовтуватого суглинку на глибині 1,2 м від сучасної поверхні. Контури ями не фіксувались. Слідів деревини від поховальної конструкції не виявлено. Дуже скорчений кістяк лежав на правому боці й належав людині зрілого віку, ймовірно, чоловіку. Головою орієнтований на захід. Руки сильно зігнуті у ліктях під гострим кутом, фаланги пальців знаходились перед обличчям. Ноги зігнуті в колінах під дуже гострим кутом, так що коліна знаходились перед грудьми, а п'яти - біля тазових кісток. Вірогідно, тіло покійника було зв'язане чи туго обмотане. Довжина кістяка від черепа до п'яточних кісток - 0,82 м, максимальна ширина біля колін - 0,33 м. Поховальний інвентар відсутній.

Виявлено також цікавий, можливо, ритуальний комплекс, який складався з двох розміщених поряд вогнищ та ямки від стовпа (рис. 2, 1). Глибина залягання обох вогнищ була близькою до глибини розташованих поруч поховань №№ 16, 20 та 21, як і до рівня залягання переважної більшості поховань моги́льника. Ще одну ямку від стовпа було виявлено на відстані близько 5 м південніше від першого вогнища.

Вогнище 1 знаходилося у нижній частині темно-сірого гумусованого суглинку на глибині 0,90 м від сучасної поверхні. Воно являло собою круглу пляму пропеченого ґрунту; діаметром 1,0х1,05 м. Краї вогнища підняті, середина заглиблена на 7 см. Розріз вогнища пока-

зав пропеченість ґрунту на глибину до 2 см, що засвідчує його багаторазове використання. З південного боку від нього виявлено золисту пляму ґрунту з вкрапленнями деревного вугілля, вигорнутого з вогнища. Її розмір 0,4x0,4 м. Вогнище 2 виявлено на тій же глибині на відстані 1,5 м на південний захід від першого. Воно має розміри 1,1x1,05 м. У плані кругле, краї підняті, середина ввігнута. Ґрунт на місці вогнища пропечений, так як і в першому випадку. Зі східного боку від вогнища на відстані 0,25 м від його краю виявлено ямку від стовпа, діаметром 0,22 м та глибиною 0,25 м. Жодних знахідок ні у заповнені вогнищ, ні поблизу них не виявлено.

Розміщення вогнищ на одній глибині з похованнями свідчить, що функціонувати вони могли лише за умови їх знаходження у котловані, однак його слідів у чорноземному ґрунті не простежено. Та обставина, що при спорудженні вогнищ не було порушено жодного з навколишніх поховань, а також їхнє розміщення на одному рівні, дозволяє пов'язати їх з могильником. Використання обрядових вогнищ на слов'янських могильниках XI-XII ст. відзначав свого часу Л. Нідерле: вони розташовувалися по-різному - поряд зі скелетом, над ним чи під ним і, на думку дослідника, могли призначатися як для вшанування пам'яті померлого, так і приготування їжі для поминальної трапези [14, с. 215].

Всі досліджені поховання були без супроводжуючого інвентарю. В той же час в окремих могилах виявлено гудзики, прикраси, рештки тканини від одягу.

Виявлені в чотирьох похованнях бронзові гудзики (рис. 4, 3-7) відносяться до двох типів: грибоподібної та шароподібної форми з петлеподібною дужкою, аналогії яким відомі з досліджень у Києві, Іскоростені та інших пам'ятках давньоруської доби [1, с. 7; 5, с. 79, рис. 18]. Хронологічний період їх побутування: рубіж XI-XII - XV ст. [21, с. 155]. В п'яти похованнях знайдено 7 незвичних скляних намистин на металевому стержні з петлею, які використовувались як гудзики (рис. 3, 8-14).

З поховання № 34 походить бронзовий литий перстень щитковосереднього типу. Платівчаста дужка - діаметром 1,8 см. Щиток у вигляді ромба, виготовлений в одній площині з дужкою, неорнаментований, праворуч і ліворуч від нього розміщується по три кулясті потовщення (рис. 4, 1). Персні подібного типу мають широке розповсюдження і датуються переважно часом від другої половини XII до XIV ст. [11; 21, с. 132].

У похованні № 41 виявлене бронзове скроневе кільце простого типу, виготовлене з круглого дроту діаметром 2 мм. Його кінці злегка заходять один за одиний. Діаметр кільця дорівнює 2,0 см (рис. 4, 2). Такий тип прикрас поширений на багатьох давньоруських пам'ятках протягом XI-XIII ст. [21, с. 14].

У семи похованнях виявлено фрагменти тканин, переважно у вигляді стрічок, якими було оздоблено головні убори та натільний одяг.

У похованні № 13 біля шийних хребців та ключиці людини молодого віку знайдено три фрагменти шовкової стрічки (шириною близько 2 см; довжина фрагментів - 3; 3; 2 см) саржевого переплетення із залишками шиття, виконаного в техніці рельєфної вишивки тонкою золотною ниткою (сухозлотицею) по аплікації. Тканина аплікації не збереглася, від проклеїлки залишився білуватий відбиток узору та рештки шовкової нитки, якою було пришито тканину аплікації до основи. Місцями по узору помітні залишки дуже тонкої нитки-сухозлотиці. Колір основи та ниток, якими прошитий узор, зараз має червонувато-коричневий відтінок. Узор створюють вертикально розміщені стилізовані зображення «дерева життя» та стовбура списоподібної форми, що ритмічно чергуються (рис. 5, 1). Подібні мотиви виявлені на тканинах із Шаргорода та скарбу з київського Михайлівського монастиря [15, сс. 33, 35, табл. II, 4, III, 3]. Стрічкою, певно, був оздоблений комір сорочки. Вишиті стрічки, що прикрашали горловини сорочок, відомі з досліджень багатьох давньоруських поховань, зокрема, Набутовського могильника, Городка, Старої Рязані, Воронкова, Головурова, Чернігова тощо [15, сс. 31, 32; 16, с. 41-50; 10, с. 71-75].

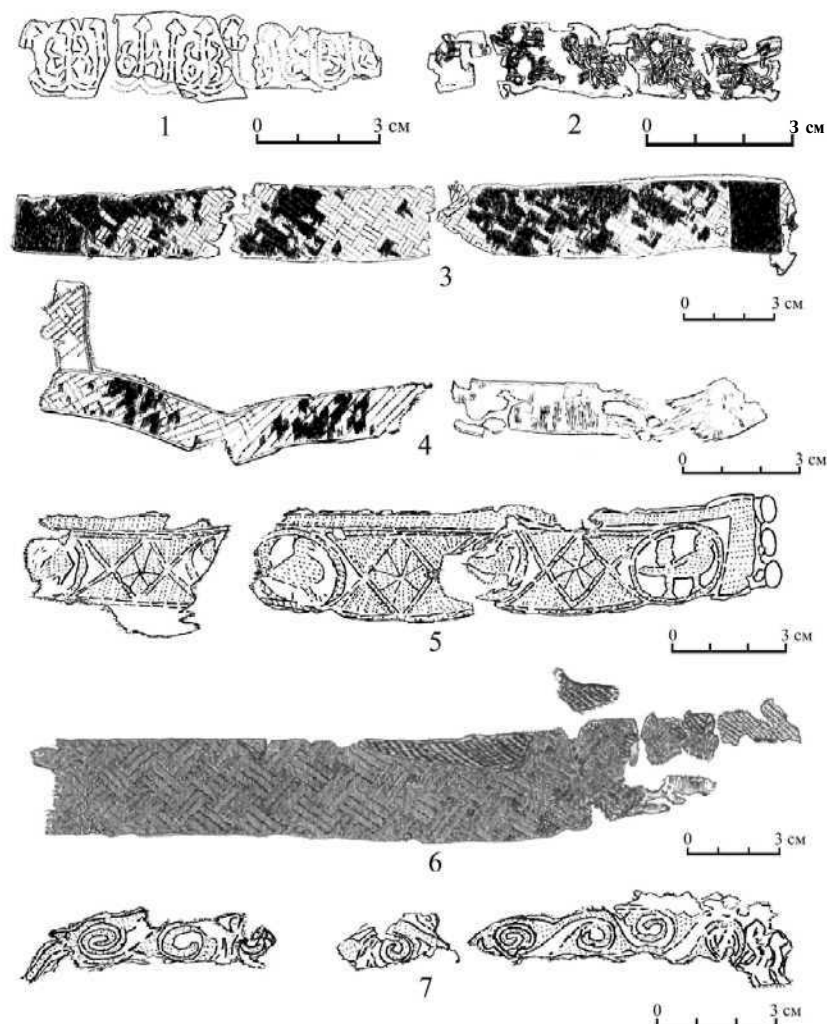

Рис. 5. Переяславський ґрунтовий моги́льник.

Фрагменти тканини з поховань: 1 - поховання № 13; 2-3 - поховання № 22;
4 - поховання № 21; 5-6 - поховання № 38; 7 - поховання № 54.

У похованні № 21 навколо шийних хребців кістяка, який належав жінці 35-45 років, виявлено два фрагменти від парчевої ткані стрічки довжиною 9,5 та 7,5 см при ширині 1,2 см. На одному з краще збережених фрагментів залишилася частина прямокутної облямівки вирізу сорочки у формі каре. Стрічку було пришито до тонкої, напевно, шовкової тканини саржевого переплетення, від якої збереглися окремі фрагменти. Власне стрічка також була виткана саржевим переплетенням із шовкових ниток зі складним настилем золотної нитки. Золотні нитки збереглися на стрічці фрагментарно. Колір тканини нині - коричневий із рудувато-зеленкуватим відтінком, а колір золотної нитки - сірувато-коричневий, на яких місцями збереглися золоті блискітки (рис. 5, 4).

У похованні № 22 (жіночому) виявлено парчеву ткану стрічку (у трьох фрагментах) на лобній кістці, певно, від головного убору, та три невеликих фрагменти вузької також ткані стрічки, що знаходилися на рівні шийних хребців, напевно, від облямівки коміра. У тканні широкої стрічки з головного убору (загальна довжина збереженої частини 23,5 см при ширині 2,3 см) використано техніку складного переплетення (рипсова тканина?) шовкової та золотної нитки з елементами гобеленового ткання. Колір залишків стрічки - коричневий з рудуватим відтінком (первісний колір, ймовірно, був червоний) (рис. 5, 3). Вузька стрічка від коміра (загальною довжиною 7 см при ширині 1,4 см) виконана у техніці узорного ткання з використанням саржевого переплетення в основі та складним настилем із сухозлотиці. Узор складається з переплетених ниткою-сухозлотицею «косичок» хрест-навхрест, що утворюють

незаповнені сухозлотицею ромби чи овали. Колір основи тканини рудувато-коричневий (первісний червоний чи пурпуровий?) (рис. 5, 2).

Кілька фрагментів тканин простежено у похованні жінки (№ 38) (вік від 22 до 35 років) (рис. 3, 7). Навколо лобної та скроневих кісток черепа виявлено фрагменти шовкової стрічки гобеленового ткання з використанням сухозлотиці. Настил ниток сухозлотиці зберігся майже суцільно, місцями нитки настилу висоталися, особливо по краях, а стрічка поділилася. На золотних нитках настилу місцями збереглися золоті блискітки. Безпосередньо після розчистки поховання тканина мала насичений синій колір, який через деякий час значно потьмянів, зберігши лише синюватий відтінок. Зверху на головній стрічці лежали окремі невеликі частини полотняної тканини (переплетення «під рипс»), які неначе «прилипли» до стрічки, але не були пришиті. Їхнє призначення неясне, можливо, це частини від полотняної тканини, якою була накрита голова («плат»?) або й обличчя покійної (рис. 5, 6).

У цьому ж похованні навколо шийних хребців виявлено фрагменти шовкової стрічки саржевого переплетення, вишитої шовковою та золотною нитками з геометричним та орнітоморфним орнаментом: у ромби, що ритмічно чергуються, вписані багатораменні хрести (7 променів) та овали з контурно вишитими птахами в середині. Основний орнамент (конттури) був нанесений штапівкою, стебловим швом та крупними стіжками технікою «в прикріп». На тканині помітні густо розміщені наскрізні отвори від голки, що дає можливість зробити припущення: тло тканини було густо вишите гладдю технікою «у прокол» різнокольоровими шовковими нитками та сухозлотицею (від останньої можна простежити фрагменти коротких тонких ниток та окремі блискітки золота по тканині). Місце розміщення стрічки вказує на використання її в оздобленні коміра одягу покійної, а наявність прикріплених до правої частини коміра трьох скляних гудзиків з металевими петлями дозволяє віднести його до стоячих комірців, що застібалися спереду, згадуваних М.О. Новицькою як один з різновидів жіночого одягу [15, с. 37] (рис. 5, 5).

Рештки вишитої стрічки, яка, напевне, прикрашала комір одягу покійного, виявлено навколо шийних хребців і в похованні № 54, що визначене як приналежне чоловікові зрілого віку (40-45 років) (рис. 3, 5). Поряд був знайдений також бронзовий гудзик. Стрічка (залишилось декілька фрагментів) була вишита стебловим швом, яким нанесений контур орнаменту, що був підсилений вишивкою дуже тонкою золотною ниткою. Від вишивки золотною ниткою збереглися наскрізні отвори на тканині в місцях нанесення узору та окремі золоті блискітки на місці вишивки «у прокол». Узор стрічки - закручені у спіралі відрізки вишитих смуг, що переходять одна в одну (в українській народній вишивці - «безкінечник» або «вужі»), має досить близькі аналогії серед знахідок із Старого Галича, Києва [15, с. 29, табл. I, 1, 2] (рис. 5, 7).

Окремі фрагменти погано збережених стрічок, певно, шовкових, знайдено біля шийних хребців у похованнях №№ 15 та 19. Невеликі зотлілі шматочки тканини разом із скляною намистиною-гудзиком виявлено й біля шийних хребців у похованні № 44.

У ряді поховань знайдено залізні ковані цвяхи (рис. 3, 1, 2). Збереження цвяхів не повне, в перетині стрижень становить квадрат розміром 0,6 см. Цвяхи дуже кородовані, на металі збереглися рештки дерева. Один із цвяхів повного збереження має розміри: довжина - 13 см, голівка - 2x1,8 см, в перетині стрижня - квадрат зі стороною 0,6-0,7 см. Решта цвяхів розрізняються за довжиною стрижня та розміром голівки.

У чорноземному шарі на площі могильника та у заповнені могильних ям поховань №№ 12 і 19 виявлено давньоруську кераміку, яка представлена уламками гончарних горщиків з валикоподібними вінцями, й датується кінцем XI - початком XIII ст. [17] (рис. 4, 15, 16).

На сучасному етапі досліджень на основі знахідок та прив'язки до поселення в ур. Луг хронологічний період існування могильника можна визначити в межах не раніше кінця XI - початку XII ст., хоча можливе його функціонування і в XIII ст.

Антропологічний склад, вікові та статеві характеристики похованих визначені науковим співробітником Відділу фізико-природничих методів дослідження Інституту археології НАН України Т. Рудич [19] та публікуються в цьому збірнику у вигляді окремої статті.

Отримані в ході розкопок матеріали значно розширюють джерелознавчу базу по вивченню сакральних комплексів Переяславля Руського та окремих аспектів його історичної топографії. Подальші дослідження Переяславського ґрунтового могильника дозволять уточнити його територіальні межі та хронологію.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Боровський А.Є., Калюк О.П. Дослідження київського дитинця. / Стародавній Київ. Археологічні дослідження 1984-1989. - К.: Наукова думка, 1993.
2. Бранденбург Н.Е. Журнал раскопок 1888-1902 гг. - СПб., 1908. - 156 с.
3. Бузян Г.М., Колибенко О.В., Товкайло М.Т. Звіт Переяслав-Хмельницької археологічної експедиції про дослідження в м. Переяславі-Хмельницькому в 1983, 1985 та 1987-1989 роках // НА ІА НАНУ. - 1983-1989/253. - 101 с
4. Бузян Г.М., Тетеря Д.А., Товкайло М.Т. Звіт про археологічні дослідження в м. Переяславі-Хмельницькому в 2000-2001 роках // НА ІА НАНУ. - 60 с
5. Звіздецький Б.А., Петраускас А.В., Польгуй В.І. Нові дослідження стародавнього Іскоростеня // Стародавній Іскоростень і слов'янські гради VIII-X ст. - К., 2004. - С. 51-86.
6. Каргер М.К. Археологические исследования древнего Киева. - К., 1951. - 252 с.
7. Колибенко О.В., Колибенко О.В. Некрополі Переяславля Руського // Наукові записки з української історії. - Переяслав-Хмельницький, 1999. - Вип. 9. - С. 16-21.
8. Колибенко О.В. Про чисельність населення Переяславля Руського (спроба реконструкції) // RUTHENICA. - К., 2002. - Т. 1. - С. 164-174.
9. Колибенко О.В., Колибенко О.В. Історико-краєзнавчі дослідження Переяславщини (археологічні джерела). - Переяслав-Хмельницький: ПЦ «Ризографіка», 2005. - Ч. 1. - 114 с
10. Марионилла (Саламатова). Шитый воротничок домонгольского периода из Чернигова и технические особенности его исполнения / Середньовічні старожитності Південної Русі-України: Тези доповідей. - Чернігів, 2004.
11. Михайлик Л.П. Металлические перстни X - первой половины XIII вв. из Киева (хронология, типология) // Российская археология. - 2006. - № 3. - С. 52-62.
12. Моця О.П. Населення південно-руських земель IX-XIII ст. - К., 1993. - 160 с.
13. Моця О.П. Вадим Щербаківський - дослідник лівобережних некрополів епохи Київської Русі // ПАЗ. - Полтава: ЦОДПА, 1995. - Ч. 4. - С 60-70.
14. Нидерле Л. Славянские древности. - М., 1956. - 450 с.
15. Новицька М.О. Гаптування в Київській Русі // Археологія. - 1965. - Т. 18. - С. 24-38.
16. Орлов Р.С. Давньоруська вишивка XII ст. // Археологія. - 1973. - № 12. - С. 41-50.
17. Петрашенко В.А. Древнерусское село по материалам поселений у с. Григоровка. - К., 2005. - 264 с.
18. Рибаків Б.О. Розкопки в Переяславі-Хмельницькому в 1945 р. // АП УРСР. - 1949. - Т. 1. - С. 21-25.
19. Рудич Т.О. Антропологічні матеріали з розкопок могильника на околиці м. Переяслава-Хмельницького / Товкайло М.Т., Бузян Г.М., Вовкодав С. М., Роздобудько М.В., Тетеря Д.А., Юрченко О.В. Звіт про дослідження Переяславського ґрунтового могильника у 2004 році // НА ІА НАНУ. - 2005.
20. Самоквасов Д.Я. Могилы русской земли. - М., 1908. - 276 с.
21. Седова М.В. Ювелирные изделия древнего Новгорода (X-XV вв.). - М., 1981. - 196 с.
22. Супруненко О.Б. Ф.І. Камінський - дослідник пам'яток археології Полтавщини // Археологія. - 1991. - № 3. - С. 69-79.
23. Тетеря Д.А. Новий могильник на околиці Переяславля Руського / Археологічні відкриття в Україні 2002-2003 рр. - К., 2004. - С. 310-312.

During 2004-2005 archeologic expedition of National Historical and Ethnographic Reserve «Pereyaslav» continued security archeologic researches of an Old Rus' earth burial ground which had been revealed in 2003 in the south-east suburb of Pereyaslav-Rus'ky. During the works carried out on the area of 6738 m² 55 burial places were opened and investigated.

ЗМІСТ

ПАМ'ЯТИ ОЛЕГА ВАСИЛЬЄВИЧА СУХОБОКОВА.....	3
ВІД РЕДАКТОРА.....	10
1. Роздобудько М. РАННЬОСЛОВ'ЯНСЬКІ ПАМ'ЯТКИ ПЕРЕЯСЛАВСЬКОГО ЛІВОБЕРЕЖЖЯ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ I ТИС. Н. Е.....	14
2. Петраускас А., Готун І., Квітницький М. СТАЙКИ-1 - ПОСЕЛЕННЯ ЛІТОПИСНИХ ПОЛЯН.....	26
3. Раев М. ПРЕСЛАВ ИЛИ ПЕРЕЯСЛАВЕЦ НА ДУНАЕ? (ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫЕ ЗАМЕЧАНИЯ ОБ ОДНОМ ИЗ ВОЗМОЖНЫХ ИСТОЧНИКОВ ПВЛ И ЕГО ТРАНСФОРМАЦИИ).....	37
4. Литвина А., Успенский Ф. ИМИТАЦИЯ И ПОДРАЖАНИЕ. ТОПОНИМИКА И АНТРОПОНИМИКА КАК ПРЕДМЕТ СЕМИОТИЧЕСКОЙ ИГРЫ В ДРЕВНЕЙ РУСИ И СТРАНАХ СЕВЕРНОЙ ЕВРОПЫ.....	41
5. Іванченко Л., Моця О. ПОСУЛЛЯ І ПОРОССЯ - «РУСЬКИЙ ПАРАДОКС».....	48
6. Моргунов Ю. ВАЛЫ И КРЕПОСТНЫЕ СТЕНЫ X-XIII ВВ. В ГЛАЗАХ ИХ СОВРЕМЕННИКОВ.....	53
7. Непомнящих В. ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОНСТРУКЦІЙ ОБОРОННИХ УКРІПЛЕНЬ ПЕРЕЯСЛАВЛЯ РУСЬКОГО ТА БІЛГОРОДА КИЇВСЬКОГО.....	61
8. Ричка В. ВЕЛИКИЙ ЯРОСЛАВИВ ДВІР СЕРЕДНЬОВІЧНОГО КИЄВА.....	67
9. Козловський А., Ієвлев М. НОВІ ДАНІ ПРО ЗАБУДОВУ КОПИРЕВА КІНЦЯ В КИЄВІ ХІ СТ.....	75
10. Товкайло М., Бузян Г., Тетеря Д., Юрченко О. МАТЕРІАЛИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДАВНЬОРУСЬКОГО ГРУНТОВОГО МОГИЛЬНИКА У ПЕРЕЯСЛАВІ.....	86
11. Рудич Т. ДО ПИТАННЯ ПРО АНТРОПОЛОГІЧНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ДАВНЬОРУСЬКОЇ ДОБИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ З МОГИЛЬНИКА НА ОКОЛИЦІ М. ПЕРЕЯСЛАВА-ХМЕЛЬНИЦЬКОГО).....	96
12. Козак О. ЗАХВОРЮВАННЯ ЖИТЕЛІВ ПЕРЕЯСЛАВА ХІ-ХІІ СТ. ТА МОЖЛИВОСТІ БІО-СОЦІАЛЬНИХ РЕКОНСТРУКЦІЙ.....	104
13. Роздобудько М., Юрченко О., Вовкодав С. КУРГАННИЙ МОГИЛЬНИК ДАВНЬОРУСЬКОГО ЧАСУ ІЗ ОЗНАКАМИ ТІЛОПАЛЬНОГО ОБР'ЯДУ ПОБЛИЗУ С. ЦИБЛІ НА ПЕРЕЯСЛАВЩИНІ.....	117

Наукове видання

НАУКОВІ ЗАПИСКИ З УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ

Збірник наукових статей

Випуск 20

Зважаючи на свободу наукової творчості, редколегія бере до публікації й статті тих авторів, думки яких не в усьому поділяє.

Відповідальність за достовірність матеріалів несуть автори публікацій.

Передрук та відтворення опублікованих матеріалів будь-яким способом дозволяється лише при посиланні на «Наукові записки з української історії».

Редактор Ігор Миколів
Комп'ютерна верстка Юрія Хомацького
Обкладинка Михайла Величка

Папір офсетний. Гарнітура Шкільна.
Друк офсетний. Формат 60x84 1/16.
Умовно-друк. арк. 67,40. Облік.-видавн. арк. 59,79.
Тираж 300.

ТЗОВ «Видавництво Астон» м. Тернопіль, вул. Гайова, 8 тел. (0352) 52-71-36
Свідоцтво ТР №28 від 09.06.2005 E-mail: zbut@utel.net.ua

ВІДДРУКОВАНО ПП ІЩЕНКО Ю.В.